

УДК 595.799 (477.8)

Р.М. ЖИРАК

Студентське наукове ентомологічне товариство “Тенакс-17”,
вул. Тополина, 28/1, м. Івано-Франківськ, 76018, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ ФАУНИ ДЖМЕЛІВ (*HYMENOPTERA, APIDAE, BOMBINAE*) У РІЗНИХ ПРИРОДНИХ БІОТОПАХ НА ТЕРИТОРІЇ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ключові слова: фауна, джмель, Івано-Франківська область
Key words: fauna, *Bombus*, Ivano-Frankivsk region

R. ZHYRAK

THE STUDY OF BUMBLE BEES' FAUNA (*HYMENOPTERA, APIDAE, BOMBINAE*) IN DIFFERENT NATURE BIOTOPS OF IVANO-FRANKIVSK REGION

Students' Research Entomological Society “Tenax-17”
28/1 Topolyna str., Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine

The fauna of genus *Bombus* had been investigated in 2003 on the territory of Ivano-Frankivsk region. During this time 15 species of *Bombus* had been collected. There are two rare species (*Bombus muscorum*, *Bombus pomorum*) in region, which include to Red Data Book of Ukraine, and one Carpathian endemic (*Bombus wurfleini*).

Незважаючи на зростання активності вивчення видової різноманітності ентомофауни України, Івано-Франківська область залишається однією з найменш досліджених у цьому аспекті. Разом з тим актуальною є інвентаризація видового складу біоти окремих регіонів як основи для обґрунтування заходів щодо його ефективного збереження.

Об'єктом досліджень є рід *Bombus* (Latreille, 1802), котрий належить до родини *Apidae*, підродини *Bombinae*. Крім цього роду до підродини *Bombinae* належить ще один рід – *Psithyrus* (Lepeletier, 1833), представники якого є облігатними клептопаразитами джмелів. Рід *Bombus* – досить поширені та екологічно важливі комахи. Це надзвичайно вразлива група жалких перетинчастокрилих. Разом з тим вони займають широкий ареал, але найчисельнішими є в помірних широтах.

У Палеоарктиці налічується близько 130 видів джмелів, у Європі – 69, на території Західної України – 36 видів [3].

Матеріали та методика

Фауністичні дослідження роду *Bombus* проводили протягом весни-літа 2003 р. на території Івано-Франківської області. Збирання комах здійснювали від квітня до серпня у різних фізико-географічних районах: Опілля – с. Верхня Липиця, с. Вишнів (Рогатинський р-н); Прикарпаття – м. Івано-Франківськ, м. Калуш, м. Тлумач; Передкарпаття – м. Яремча; Карпати: Східні Горгани – підніжжя г. Малий Горган у каньйоні річок Зубрівки і Зелениці, поблизу природного заповідника “Горгани” та в каньйоні р. Ситний біля г. По-

ленські (Надвірнянський р-н); Центральні Горгани: с. Гута (Богородчанський р-н), підніжжя г. Ігровець (урочище “Погар”) та г. Сивуля, с. Осмолода (Рожнятівський р-н) полонина “Плісце” біля г. Графа; Чорногірський хребет – г. Піп Іван.

Опрацьована особиста колекція автора, а також колекції Студентського наукового ентомологічного товариства, передані кафедрі біології Прикарпатського університету ім. В. Стефаника.

Проаналізовано 1858 особин комах досліджуваного роду.

Відловлювання комах здійснювали методом ручного збирання переважно на квіткових рослинах з родин *Asteraceae*, *Lamiaceae*, *Boraginaceae*, *Fabaceae* та ін.

Результати досліджень

Дані про видовий склад роду *Bombus* на території Івано-Франківської обл. протягом квітня-серпня 2003 р. у різних фізико-географічних районах зведені в таблицю.

Загалом на території Івано-Франківщини в результаті проведених досліджень виявлено 15 видів джмелів. Літературні дані щодо видового складу й поширення джмелів на території цього регіону автору не відомі.

Під час проведених досліджень на території області, зокрема, в с. Верхня Липиця, в ур. Рашківець було зібрано два рідкісних види джмелів, уключених до Червоної книги України (II категорія), а саме, *Bombus muscorum* і *Bombus pomorum*. Для заходу України Я.Носкевич (1874) указує *B. pomorum* з околиць м. Львова (19 ос.), проте, дані є не достовірними, адже попередні автори сер. XIX – поч. XX ст. указують цей вид, як дуже рідкісний [5]. За матеріалами Державного природознавчого музею НАН України (м. Львів) вид наводиться як дуже рідкісний і тільки з кількох локалітетів на Поділлі [3].

B. muscorum наведений в роботах А.Вежейського з околиць м. Львова, околиць м. Броди (Львівська обл.), з Буковини (Чернівецька обл.). У роботах Я.Снежика вид указується тільки з околиць м. Кракова (Польща) [7]. У колекціях Державного природознавчого музею НАН України (м. Львів) наявні 8 особин цього виду без вказівок місць знахідок і дат зборів [3]. Цей вид поширений по всій Україні, за винятком Криму. Надає перевагу лукам лісової і лісостепової зон, долинам річок, лісосмугам у степовій зоні та узліссям у передгір'ї. Лімітуючими факторами для нього є несприятливі погодні умови, оранки, викошування трав, випас великої рогатої худоби, застосування пестицидів [1].

B. pomorum – типовий степовий вид, ареал якого охоплює всю Європу (крім крайнього півдня та північної частини) і Середню Азію. Живе на луках, вапнякових схилах, узбіччях доріг. Зникає внаслідок зменшення місць, придатних для гніздування [1].

Автором зібрано 10 особин *B. pomorum*: 19.04.2003 р. – 2 самки; 06.08.2003 р. – 4 робочі особини; 10.08.2003 р. – 4 робочі особини; і 10 особин *B. muscorum*: 19.04.2003 р. – 7 самок; 01.08.2003 р. – 1 робочу особину; 10.08.2003 р. – 2 робочі особини.

**Видовий склад роду *Vombus* на території Івано-Франківської обл.
за період від квітня до серпня 2003 р.**

№	Вид	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
1	<i>B. distinguendus</i> (Morawitz, 1869)	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
2	<i>B. hortorum</i> (Linnaeus 1758)	+	+	-	+	+	+	+	-	-	-	+	-	+	-
3	<i>B. hypnorum</i> (Linnaeus 1758)	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-
4	<i>B. lapidarius</i> (Linnaeus 1758)	+	-	-	+	+	+	-	-	-	+	+	-	+	+
5	<i>B. lucorum</i> (Linnaeus 1761)	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	-
6	<i>B. muscorum</i> (Fabricius 1775)	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	<i>B. pascuorum</i> (Scopoli 1763)	+	+	-	+	+	+	+	-	-	-	-	+	+	+
8	<i>B. pomorum</i> (Panzer 1805)	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	<i>B. pratorum</i> (Linnaeus 1758)	+	-	-	+	+	+	+	-	+	-	+	+	+	+
10	<i>B. ruderarius</i> (Muller 1776)	+	+	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
11	<i>B. pyrenaeus</i> (Perez 1758)	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+
12	<i>B. subterraneus</i> (Linnaeus 1758)	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13	<i>B. sylvarum</i> (Linnaeus 1761)	+	+	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-
14	<i>B. terrestris</i> (Linnaeus 1758)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	-
15	<i>B. wurfleini</i> (Radoszkowski 1859)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-

Умовні позначення: + – вид виявлений в опрацьованих колекціях; місця збору: 1 – м. Івано-Франківськ; 2 – м. Калуш; 3 – м. Тлумач; 4 – с. Верхня Липиця; 5 – с. Вишнів; 6 – м. Яремча; 7 – с. Гута; 8 – с. Осмолода; 9 – г. Ігровець; 10 – г. Сивуля; 11 – г. Графа; 12 – г. Поленські; 13 – каньйон р. Зубрівки–Зелениці; 14 – г. Піп Іван.

На підставі проведених досліджень та опрацьованих матеріалів можна дійти висновку, що такі види джмелів, як *B. lucorum*, *B. terrestris*, *B. pascuorum* і *B. pratorum* є найрозповсюдженішими видами на досліджених територіях. *B. lucorum* є звичним видом для області, його чисельність близька до чисельності *B. terrestris*. Проте, чисельність *B. lucorum* є вищою в гірській частині, де цей вид трапляється до висоти близько 1700 м над р. м., є домінантом на висоті 1000-1500 м над р.м., а вид *B. terrestris* – є домінантом на рівнинній частині території. Такий вид, як *B. pascuorum*, є найчисельнішим саме в рівнинній частині, зокрема в сільській місцевості та в агроценозах.

Доволі часто на дослідженій території трапляються такі види як *B. lapidarius* і *B. sylvarum*. *B. lapidarius* – один з найчисельніших видів в м. Івано-

Франківську і в Рогатинському р-ні. Зі збільшенням висоти над р. м. чисельність цього виду зменшується. *B. sylvarum* виявлений у рівнинній частині території, за винятком каньйону рр. Зубрівки–Зелениці, але тут також траплялися його поодинокі особини.

B. pratorum і *B. hortorum* є звичайними для дослідженого регіону, хоча їх чисельність є порівняно низькою.

Під час досліджень виявлено кілька особин *B. hypnorum* і *B. ruderarius*, а такі види, як *B. subterraneus* та *B. distinguendus*, трапляються поодинокі. Ці види характерні тільки для рівнинної частини, за винятком однієї особини *B. distinguendus*, яка була зловлена біля підніжжя г. Ігровець. *B. ruderarius* разом з *B. pascuorum* є доміантними видами в м. Калуші.

B. pyrenaicus є доміантом в альпійському поясі, трапляється від висоти 800 м над р. м. Це єдиний високогірний вид на території Івано-Франківської області.

Особливої уваги заслуговує такий вид, як *B. wurfleini*, який трапляється тільки в Карпатському регіоні, де вважається рідкісним. Цей вид, за даними польських ентомологів, є досить чисельним у гірських районах Польщі. Так, у Польських Татрах *B. wurfleini* становить до 15% від зібраних видів джмелів, а *B. pyrenaicus* – 30% [4-6]. За даними українських ентомологів указується 9 особин *B. wurfleini* з Чорногори і 4 – зі Свидовця [3]. Проте, в колекціях автора ці 2 види є досить численними: *B. wurfleini* – в Горганах, а *B. pyrenaicus* – на Чорногорі.

На основі проведених досліджень можна дійти висновку, що видовий склад джмелів Івано-Франківщини є досить багатим і цікавим. На цій території поширені як звичайні, так і рідкісні степові види ареал яких за останні десятиріччя різко зменшився, оскільки джмелі є дуже вразливими до дії пестицидів, розорювання гнізд, інтенсивного випасання і витоупування.

Однозначного висновку про наявність у дослідженому регіоні тільки 15 видів роду робити не слід, оскільки дослідження на сьогодні були фрагментарними й охоплювали незначну територію. Необхідно здійснювати комплексний підхід до вивчення ентомофауни роду *Bombus*, пов'язувати її з вивченням флористичного складу, ґрунтових і кліматичних умов досліджуваного регіону.

Автор щиро вдячний співробітнику Державного природознавчого музею НАН України (м. Львів) Ірині Борисівні Коноваловій за сприяння у роботі й перевірку правильності визначення матеріалу. Також автор вдячний науковому керівникові, завідувачу кафедри біології Прикарпатського університету ім. В. Стефаника проф. Василю Івановичу Парпану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Різун Б.В., Коновалова І.Б., Яницький Т.П. Рідкісні і зникаючі види комах в ентомологічних колекціях державного природознавчого музею. – Львів, 2000. – 71 с.
2. Жирак Р.М., Сіренко А.Г. Джмелі роду *Bombus* (Apidae, Hymenoptera) високогірних і передкарпатських регіонів // Мат. міжн. студ. конф. “Молодь за біорізноманіття” – Харків, 2002. – С. 43-45.

3. **Коновалова І.** Результати дослідження фауни джмелів (*Hymenoptera, Apidae, Bombinae*) західного регіону України // Наук. записки державного природознавчого музею – Львів, 2002. – 17. – С. 81-87.
4. **Banaszak J.** Trzmiele polski. – Wyższa szkoła pedagogiczna w Bydgoszezy. – Bydgoszyz. – 1993. – 158 s.
5. **Noskiewicz J.** Pszczółowate (*Apidae*) okolic Lwowa // Spraw. Kom. Fizyogr. – 1922. – Т. 55-56. – S. 157-179.
6. **Śnieżek J.** O krajowych gatunkach trzmieli // Spraw. Kom. Fizyogr. – 1899. – Т. 34. – S. 86-95.